

AKSER OG HYBRIDER

KRISTIAN MEJRUP

Indledning

Jeg havde fornøjelsen af i januar 2013 at holde oplæg ved Collegium Biblicums Årsmøde. Det var første gang, jeg deltog, så det var en stor ære at få lov at tale. Emnet var *aksetid*, og årsmødet var tilrettelagt af Hans Jørgen Lundager Jensen og Gitte Buch Hansen. På daværende tidspunkt var jeg i færd med at redigere et temanummer om præeksistens i serien Forum for Bibelsk Eksegese sammen med Søren Holst og Søren Feldtfos Thomsen. Mit eget bidrag til serien tog udgangspunkt i den præeksistente kirkefigur i *Hermas' Hyrden*. I mit oplæg til Collegium Biblicums Årsmøde forsøgte jeg at gå til begrebet aksetid ud fra problemstillinger, som var aktuelle for mit arbejde med *Hermas' Hyrden*. Nærværende tekst er en omarbejdet udgave af min præsentation. Det er min hensigt med artiklen at undersøge forholdet mellem aksetid, litterære genre og begreber som eskatologi og præeksistens.

Min definition af aksetidsbegrebet tager udgangspunkt i enkelte og for mig at se helt centrale formuleringer hos Karl Jaspers. Jeg vil hævde, at disse formuleringer, som jeg vender tilbage til nedenfor, rører ved en central pointe, som ligger på linje med og rimeligvis gøres endnu tydeligere i Robert Bellahs begreb om *evolution*.¹ Dernæst foreslår jeg, at begreber som eskatologi og præeksistens udmærket kan betragtes som produkter af aksetiden. En slags 'aksetidsfrugter'. Aksetiden tegner nemlig baggrunden for opkomsten af begreber som præeksistens og eskatologi.

Aksetidens betydning for (og revolution af) den teoretiske tænkning må naturligvis have haft indflydelse på opkomsten af litterære genre og udtryk. Apokalypse-genren synes i hvert fald at passe fint med beskrivelsen af det revolutionerende, men også fremmedgørende ved den første akse opståen. På baggrund af mit arbejde med *Hermas' Hyrden* er en interesse for hybrider opstået. Jeg er derfor ikke kun interesseret i 'klassiske apokalypser' (hvis sådanne findes), men også apokalypsehybrider. Og for på fornuftigvis at kunne sondre mellem 'apokalypser' som *Daniels Bog* og *Johannes' Åbenbaringen* og apokalypsehybrider som *Hermas' Hyrden*, finder jeg flere formuleringer hos Karl Jaspers og Robert Bellah opklarende og brugbare.

Afslutningsvist vil jeg med udgangspunkt i en passage fra *Hermas' Hyrden* give et eksempel på, hvordan den hybride apokalypse formår at omforme eskatologi fra at være et radikalt enten eller til at omfatte tilværelsens mange nuancer, som befinder sig mellem ydre punkterne frelse vs. fortabelse.

Men først et kig på Karl Jaspers bog *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte* fra 1949.

Jaspers: overgang og udveksling

I bogens første kapitel redegør Jaspers for den første akse opståen. Den første akse etableredes og strakte sig over en lang årrække fra år 500 f.Kr. til år 200 e.Kr. (Jaspers *Ursprung*, 19). Den udgjorde en *overgang* fra en mytisk fortid til en ny tidsalder. Overgangen revolutionerede tænkning, sproget og "individets"² selvopfattelse. Lad os se på en af Jaspers centrale formuleringer:

¹ Jeg forholder mig til Hans Jørgen Lundager Jensens definition af begrebet i "Religionshistorie og aksetid: Om Robert Bellahs udkast til en evolutionær religionshistorie" i *RvT* 56 (2011) 5-22.

² For at undgå forvekslingen med moderne individualitet definerer Jaspers begrebet på følgende måde: "Was der Einzelne erreicht, überträgt sich keineswegs auf alle. Der Abstand zwischen den Gipfeln menschlicher Möglichkeiten und

Das mythische Zeitalter war in seiner Ruhe und Selbstverständlichkeit zu Ende. Die griechischen, indischen, chinesischen Philosophen und Buddha waren in ihren entscheidenden Einsichten, die Propheten in ihrem Gottesgedanken unmythisch. Es begann der Kampf gegen den Mythos von Seiten der Rationalität und der rational geklärten Erfahrung (der Logos gegen den Mythos), – weiter der Kampf um die Transzendenz des Einen Gottes gegen die Dämonen, die es nicht gibt, und der Kampf gegen die unwahren Göttergestalten aus ethischer Empörung gegen sie. Die Gottheit wurde gesteigert durch Ethisierung der Religion. *Der Mythos aber wurde zum Material einer Sprache, die in ihm ganz anderes kundgab als ursprünglich in ihm lag, ihn zum Gleichnis machte. Mythen wurden umgeformt, aus neuer Tiefe erfaßt in diesem Übergang, der auf neue Weise mythenschöpferisch war im Augenblick, als der Mythos im Ganzen zerstört wurde. Die alte mythische Welt sank langsam ab, blieb aber der Hintergrund des Ganzen durch den faktischen Glauben der Volksmassen* (und konnte in der Folge in weiten Gebieten wieder zum Siege gelangen) (Jaspers *Ursprung*, 21. Min fremhævning).

Citatet viser et centralt element i den første akse opståen, nemlig overgangen fra en forholdsvis ukompliceret *mytisk tidsalder* til en tid, hvor den historiske og eksistentielle refleksion opstår og giver anledning til 'komplikation'. Det, jeg hæfter mig ved, er skildringen af, hvad der både er en kamp og en overgang fra mythos til logos, men tillige en udveksling og gensidig påvirkning. Aksetidens opståen og overgang fra en tidligere epoke til en anden, skaber kort og godt nye (myto-logiske) betingelser for sproget.

På samme side skriver Jaspers, at overgangen under ét kan opfattes som "*Vergeistigung*" (s. 21), hvilket er svært at oversætte til dansk, men måske er 'forædling' ikke helt ved siden af. Et par sider længere fremme forklarer han, at refleksionen over den menneskelige eksistens som en historisk genstand giver stof til eftertanke: nemlig som en tanke om 'den uendelige forudgående fortid' (s. 23). Jaspers forsøger bevidst at lægge afstand til historiefilosofien, fordi den for ham at se for entydigt er forankret i den kristne tro. Han forklarer: "Der christliche Glaube aber ist *ein* Glaube, nicht der Glaube der Menschheit" (Jaspers *Ursprung*, 19). Imidlertid er der dog på nogle punkter ligheder mellem aksetiden og "*Weltgeschichte und Heilgeschichte*". Karl Löwith udgav i 1949 – samme år som Jaspers bog om aksetid udkom – bogen *Meaning in History*, som på tysk fik titlen *Weltgeschichte und Heilgeschichte*. Bogens epigraf er et citat fra en af Augustins prædikener, og det illustrerer meget fint en pointe, Jaspers er enig i, nemlig at menneskets eksistens i historien er under pres.

Thus the world is like an oil press: under pressure. If you are the dregs of the oil you are carried away through the sewer; if you are genuine oil you will remain in the vessel. But to be under pressure is inevitable. Observe the dregs, observe the oil. Pressure takes place ever in the world, as for instance, through famine, war, want, inflation, indigence, mortality, rape, avarice; such are the pressures on the poor and the worries of the states: we have evidence of them We have found men who grumble under these pressures and who say: "how bad are these Christian times!" ... Thus speak the dregs of the oil which run away through the sewer; their color is black because they blaspheme: they lack splendour. The oil has splendour. For here another sort of man is under the same pressure and friction which polishes him, for is it not the very friction which refines him? Augustine Sermons, ed. Denis xxiv. 11. (Löwith *History*, IV)

Til trods for eksistentielle lighedspunkter er der forskel på aksetid og den kristne eskatologiske historieopfattelse. Forskellen beror på forskellige forståelser af, hvad der drivkraften bag og endemålet for historiens udvikling: Er historien sat i bevægelse, og udvikler den sig i en bestemt retning og med et bestemt formål? Aksetiden er ikke teleologisk, men evolutionær. Det evolutionære udviklingsforløb er tydeliggjort i Robert Bellahs brug af aksetidsbegrebet. Hans Jørgen Lundager Jensen forklarer det på følgende måde:

der Menge wurde damals außerordentlich. Aber was der Einzelne wird, verändert doch indirekt alle. Das Menschsein im Ganzen tut einen Sprung (Jaspers *Ursprung*, 22).

Det evolutionære forløb, der fører frem til moderne mennesker, er altså ikke endimensionelt – hvor senere faser skulle eliminere tidligere faser – men todimensionel, hvor senere faser supplerer og dominerer, men ikke afskaffer tidligere faser (Lundager Jensen, “aksetid”, 18).

Evolution må ikke forveksles med en ensidig udvikling af ‘gode’ former på ‘dårlige’ formers betingelse. For mig at se ligger denne definition på linje med Jaspers beskrivelse af overgangen fra og udvekslingen mellem mythos og logos, for her er der heller ikke tale om en ensidig eller endimensionel udvikling, men om kreative blandingsforhold: “Mythen wurden umgeformt, aus neuer Tiefe erfaßt in diesem Übergang, der auf neue Weise mythenschöpferisch war im Augenblick, als der Mythos im Ganzen zerstört wurde” (Jaspers *Ursprung*, 21).

Aksetidsfrugt

I det følgende vil jeg se nærmere på, hvad overgangen fra og udvekslingen mellem logos og mythos betyder for begreber som præeksistens og eskatologi. Disse begreber skal ikke opfattes som litterære genrer, men snarere som delementer, der kan indgå i litterære genrer – eksempelvis apokalypsegenren. I forhold til begreberne mythos og logos kan vi betragte præeksistens og eskatologi som *myto-logiske* kategorier: som frugter af den første akses opståen og udbredelse.

Den historiske refleksion over menneskets tilværelse giver jo netop anledning til at spekulere over begyndelser, *Ursprung* samt principper, begreber og figurer, der antages at eksistere forud for den genkendelige verden. I Jaspers forord findes en sætning, som meget fint indfanger et centralt kendetegn ved aksetid såvel som præeksistensforestillinger. Sætningen lyder: “Erfüllte Gegenwart aber läßt den Anker im ewigen Ursprung werfen” (Jaspers *Ursprung*, 8).³

Præeksistens er en måde at skabe aktuel betydning på ved hjælp af henvisninger til positioner før, forud for og bagved – til et evigt *Ursprung*. Henvisningen til en position ‘bag kulisserne’ er både befordrende for fantasien (mytologien) og samtidig ikke helt uantagelig for forstanden (logikken). Præeksistens handler jo netop om at skildre en forudgående eller bagvedliggende verden, for at skabe mening i eller påvirke den nuværende. Præeksistensforestillinger ligger heller ikke fjernt fra en genkendelig iver efter at tilbagedatere vigtige ting og principper (fx god vin, cognac og adelsslægten). Præeksistens er et elastisk begreb, men formår det alligevel ikke at eksemplificere og konkretisere den abstrakte beskrivelse af ‘en overgang fra og en udveksling mellem mythos og logos’? Og gælder det samme ikke for eskatologi?

Spørgsmålet såvel som pointen er, om ikke begreber, der ligger teksterne nærmere, og litterære genrer kan være med til at gøre det mere konkret, hvad en overgang og en udveksling mellem mythos og logos indebærer? Det er i hvert fald på dette punkt, jeg finder aksetid, samt dets evolutionære udviklingsforløb, brugbart i mit arbejde med *Hermas Hyrden*.

Hybriden

Hermas’ Hyrden opfattes traditionelt som en apokalypse, men få er alligevel helt tilfredse med klassificeringen. Hvis teksten er en apokalypse, så har man været tilbøjelig til at vurdere den som stående tilbage i visionær kvalitet sammenlignet med *Johannes’ Åbenbaring*. *Hermas’ Hyrden* kan højst slynge sig op til at være en halv- (dårlig) apokalypse. Men måske er kriterierne for denne genrebetegnelse værd at genoverveje.

³ Interessant nok omtaler Heb 6,19 også et anker, der ‘rækker om på den anden side’: “Det håb er som et anker for sjælen; det er urokkeligt og sikkert og rækker ind bag forhængen, hvor Jesus gik ind som en forløber for os, idet han blev yppersteprest for evigt på Melkisedeks vis (Heb 6,19-20).

Den amerikanske ekseget Carolyn Osiek gør en dyd ud af, først i artikler i *Semeia* senere i en fuldblods kommentar i *Hermeneia*-serien, at argumentere for, at *Hermas Hyrden* er en ‘parænetisk apokalypse’. Den er skrevet i en situation, hvor forfatteren mere frygtede, at de kristne skulle miste troen end livet.⁴ Den apokalyptiske stemning er kort sagt anderledes og mere moderat. På linje med Osiek, opfatter David Frankfurter *Hermas Hyrden* som en apokalypsehybrid. Han påpeger, at apokalypse-hybrider i det 2. og 3. årh. fungerede som nye og personligt tilpassede talerør for forfatteren. I sin artikel (*Early Christian Apocalypticism: Literature and Social World*) skriver han:

(...) apocalypses and apocalyptic forms allowed early Christians a basis for the invention of new, personalized compositions during the second and third centuries. The Book of Elchasai, Mani's autobiography, the Shepherd of Hermas, the Martyrdom of Perpetua, and the Vision of Dorotheus all represent explicit hybrids of the apocalypse (Frankfurter 2000, 432-433).

Det jeg gerne vil frem til er at undersøge bibelske teksters litterære genrer i lyset af begrebet aksetid. Vender vi derfor kort tilbage til beskrivelsen af en overgang fra og en udveksling mellem mythos og logos, og husker på, at det evolutionære udviklingsprogram, der her i værksættes, ikke er endimensionelt, men todimensionelt, så må det gælde, at apokalypsehybrider ikke udgør degenererede former af mere oprindelige former, men litterære former i deres egen ret.

At litterære genrer er resultatet af eller udtryk for en overgang fra og en udveksling mellem mythos og logos, er en forholdsvis triviell pointe. I hvert fald opnås ikke større indsigt i, hvad der er specifikt for en bestemt genre – og endnu mindre for hybride udgaver af den givne genre – hvis de blot anses for at være resultater af en sammenblanding af mythos og logos. Opgaven må i stedet være at forstå udviklingen af genre, knyttet til aksetidens opståen og efterfølgende, som en “bevægelse i retning af stigende kompleksitet indadtil i systemet og stigende autonomi udadtil i forhold til omverdenen” (Lundager Jensen “aksetid”, 8).

Aksetidens opståen gav anledning til teoretisk tænkning og tilsvarende litterære genrer, hvori tænkningen blev udtrykt, formet, dramatiseret, skitseret, afprøvet. Alt sammen rimeligvis udtryk for en overgang fra og et møde mellem mythos og logos. Aksen spreder sig og giver anledning til nye udtryk, nye former og nye genrer og hybrider af tidligere. De nye former er ikke længere ‘kun’ resultatet af og udtryk for en sammenblanding af mythos og logos, men tillige reaktioner på og kommentarer til tidligere fortolkninger og blandingforhold af mythos og logos. På dette grundlag giver det mening også at forstå apokalypsehybrider. De er ikke mere eller mindre mytiske eller logiske, men de er mere komplekse, fordi den hybride form aktivt omformer og kan fortolkes som kommentarer til tidligere genrer.

Jaspers formulering om overgangen fra og mødet mellem logos og mythos, samt Bellahs begreb om (kultur-) evolution og dens todimensionelle udviklingsforløb, vil jeg mene udgør et godt udgangspunkt for at forstå bibelske teksters litterære genrer – ikke som faste størrelser, men som variable, dynamiske og formbare udtryksformer. Apokalypsehybriden er ikke en ringere eller degenererede apokalypse, men en genre i sin egen ret.

Men lad os se nærmere på, hvad en apokalypsehybrid er. Jeg har valgt en passage fra *Hermas' Hyrden*, som fint viser, hvorfor den amerikanske ekseget Carolyn Osiek opfatter *Hermas' Hyrden* som en ‘parænetisk apokalypse’, hvis formål er at sætte eskatologi på realistiske termer:

Den niende lignelse i *Hyrden* udgør en tredjedel af hele skriftet, og på mange måder fungerer den som en gentagelse af, hvad der tidligere er sagt i samme tekst. Hyrden siger i starten af lignelsen til Hermas: ‘Nu

⁴ Jeg tillader mig at henvise til min artikel i *Forum for Bibelsk Eksegese* 18 (2014) for nærmere gennemgang af Osieks arbejde med *Hyrden* samt detaljerede litteraturhenvisning.

skal jeg fortælle dig alt det, du lige har hørt af kirken, men du skal høre det endnu bedre fortalt'. Gentagelsen er således ikke helt neutral, men en pointeret gentagelse. Hen imod slutningen af den niende lignelse får Hermas (og læseren) en forklaring på 'tolv bjerge', som Hermas har set i et syn. De repræsenterer tolv stammer, tolv folkeslag og tolv forskellige måder at tænke på. Mellem bjergene findes en kæmpe slette med en kæmpe klippe på. Klippen er firkantet og stor nok til at favne hele verden. Den er gammel, men på klippen findes en port, som er ny. På klippen opføres et tårn, som Hermas (og læseren) ved repræsenterer kirken. Bjergene står i baggrunden og udgør en slags kulisser. Scenen er den store slette med klippen, hvorpå tårnet bygges. Men bjergene spiller en vigtig rolle, for det er fra dem, der hentes sten til at bygge tårnet med. I niende lignelse får vi en lang forklaring på de forskellige bjerges betydning, samt betydningen af de sten, som hentes fra bjergene. Stenene svarer nemlig til forskellige mennesketyper.

Hyrden forklarer Hermas, at det første bjerg er *sort* som *fortabelse*, og det tolvte bjerg er *hvidt* og *munt**ert*. Alle sten fra det første bjerg er dømt til fortabelse. Ingen sten herfra ville kunne bruges til at bygge tårnet med; de må nødvendigvis vrages. Fra det hvide og muntre bjerg vil selv sten, som ikke passer ind i tårnet, kunne bruges. Vi ved fra tidligere, at tårnet udelukkende bygges af firkantede sten, hvilket derfor betyder, at runde sten er mindre attraktive, men dog ikke uanvendelige. Godt nok skal de skæres til, slibes og føjes sammen med andre sten, men det er ikke umuligt. Fortællingen *Hermas' Hyrden* er nemlig en fortælling om en kristen hovedperson, som sammenlignes med en rund og hvid sten (rundhed og hvidhed symboliserer tro og rigdom), der omvender sig og bliver en del af kirketårnsbygningen. Hermas er altså ikke i første omgang anvendelig som tårnsten, men eftersom han er hentet fra det tolvte og det hvide bjerg, og fordi han omvender sig, så er der masser af håb. Det hvide bjerg repræsenterer nemlig en ubekymret slægt, som efter omvendelse, kan anvendes til opbyggelse af den kristne kirke.

Det første og det sidste bjerg udgør to ydre punkter: fortabelse og frelse. Lad os bare sige kernen i den klassiske apokalyptiske fortælling. Men alle øvrige bjerge – og det er trods alt ti imod to – placerer sig mellem det sorte og hvide bjerg. De udgør på den måde *gradueringer* af frelse og fortabelse. Fokus ligger på en måde her: på gradueringerne, mere end på dommen. De ti mellemliggende bjerge symboliserer folkefærd med blakkede ry, som til trods for graverende laster, stadig kan nå at omvende sig. Selv 'pengegriske diakoner', der snyder enker og faderløse børn, og som kommer fra 'det øde bjerg med menneskeædende dyr', har mulighed for at omvende sig. De tolv bjerge formår på denne måde at håndtere et *enten eller* og et *både og* samtidigt. Billedet viser en form for "filosofisk universalisme", der nok udtrykker en eskatologisk pointe, men ligeså meget en realistisk. Og først og fremmest udgør de ti mellemliggende bjerge en opfordring til den kristne om at omvende sig, mere end til at spekulere i budskabet om frelse og fortabelse.

Afslutningen på *Hermas' Hyrden* viser i øvrigt også, at der sker en fordobling af nærforventningen: Den herlige engel forlader Hermas' hus og tager omvendelsens hyrde og de ti jomfruer – som frem over skal bo hos Hermas - med sig, men lover, at de snart kommer igen. Da fortællingen slutter er Hermas således efterladt i en dobbelt venteposition: han venter på færdiggørelsen af kirkebygningen og på at hyrden (som symboliserer omvendelsen) og jomfruerne (dyderne) kommer igen.

LITTERATURLISTE

Frankfurter, D.,
2000 "Early Christian Apocalypticism: Literature and Social World", *The Encyclopedia of Apocalypticism* vol. 1, red. John J. Collins, New York/London: Continuum, 415-453.

Hermas' Hyrden

1985 *Hermas' Hyrden i De Apostolske Fædre*, Det Danske Bibelselskab, 245-343.

Jaspers, K.

1949 *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*, Artemis Verlag.

Lundager Jensen, H.J.

2011 "Religionshistorie og aksetid: Om Robert Bellahs udkast til en evolutionær religionshistorie", *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 56, 5-22.

Löwlich, K.

1949 *Meaning in History*, The University of Chicago Press. Chicago/London.

Mejrup, K.

2014 "Den præeksistente kirke i Hermas' *Hyrden*: en alvorsmunter genrehybrid", in: K. Mejrup, S. Holst & S. Feldtfos Thomsen, eds., *Præeksistens*, Forum for Bibelsk Eksegese vol. 18, Museum Tusulanums Forlag, København, 139-164.

Osiek, C.

1999 *Shepherd of Hermas: a commentary*, Hermeneia, Fortress Press, Minneapolis.

1986 "The Genre and Function of the *Shepherd of Hermas*", *Semeia* 36, 113- 121.